

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

УДК 821.161.2“191”-144.071.Франко:930.1“652”

ПОЕМА ІВАНА ФРАНКА “ЦІЦЕРОН І ФІЛІСК”: АНТИЧНА ІСТОРІОГРАФІЯ – ПОЕТИЧНА ІДЕЯ

Зенон Гузар

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
вул. І. Франка, 34, Дрогобич 82100, Україна*

В останні роки життя І. Франко дуже інтенсивно працював над перекладами та переспівами творів світової літератури (різних народів і різних епох). Вельми помітне і прикметне місце у цьому колосальному проекті посідають поетичні твори за мотивами історії Риму. Їх майже тридцять. Серед них і розглянута у цій статті, написана на основі праць Плутарха та Кассія Діона, з яких поет узяв фактографічну канву, але наповнив свій твір власними артистичними ідеями. У поемі “Ціцерон і Філіск” передусім порушено вічні проблеми екзистансу. У чому щастя людини, якою має бути її життєва стратегія, як реалізується життєва драма? На ці питання дає відповідь Ціцеронові-вигнанцеві його друг Філіск у Македонії.

Ключові слова: поведінка, щастя, влада, сутності, душа, мудрість, Провидіння Святе, внутрішній спокій, рівновага, нищість “властолюбців”, заздрощі.

В останні життя (1914 – 1916) Іван Франко інтенсивно працював над перекладами та переспівами творів світової літератури: Овідій, Данте, старошотландські, староісландські, старонорвезькі, староанглійські балади; старогрецькі поеми; албанські, італійські, португальські, німецькі народні пісні; іспанські романи; драматургія О. Пушкіна.

Вельми помітне місце у цій колосальній праці посідають поетичні твори за мотивами історії Стародавнього Риму. 1963 року Видавництво Академії наук випустило III том “Літературної спадщини”, в якому вперше опубліковано 129 творів поета, що присвячені цій темі.

Передмову до названого тому написав І. Басс, в якій серед іншого читаємо: “Франко звернувся до багатой на героїчні подвиги та складні психологічні ситуації історії Риму” [2, с. 5]. І ще: “Оспівуючи події історії стародавнього Риму, письменник користувався історичними працями переважно грецьких істориків Риму, таких як Кассій, Діон, Діонісій Галікарнаський та ін. [...] У працях грецьких істориків Франко знаходив більш об’єктивне і повніше висвітлення історичних подій та глибше психологічне умотивовання вчинків тих чи інших історичних осіб [...] Франко творчо використовував історичні джерела. З авторських приміток ми довідуємось, що Франко дозволяє собі “компонувати твір за двома чи трьома історичними джерелами” [2, с. 6–7]. Далі в “Передмові” процитовано самого І. Франка: “я чув себе вправі дати власну, по змозі психічно та історично вирівняну й суцільну композицію, щось у роді старих людських балад середньовічної та пізнішої Європи. Се зазначаю лише тут (це примітка автора до твору “Вхоплене сабінянок”. – З. Г.), але прошу мати на увазі при оцінці всіх інших поетичних творів, поміщених у тій книзі (йдеться про опрацьований том рукописів). Це надзвичайно важлива вказівка – ключ до інтерпретації “римського циклу” І. Франка.

У 6-му томі п'ятдесятитомника подано 62 поетичні твори за мотивами історії стародавнього Риму, написані приблизно за 50 днів – від 9 серпня до 29 вересня 1915 року, серед яких і поема “Ціцерон і Філіск”.

Однак варто підкреслити, що Франко-поет цікавився історією античного світу ще на світанку своєї творчості. Так 1873 року, будучи учнем шостого класу Дрогобицької гімназії, написав польською мовою (як шкільне завдання) драму “Югурта”. Сімнадцятирічний юнак одразу проявив неабиякий драматургічний хист – твір написаний вправним білим віршем у ямбічному ладі. Гімназист І. Франко заглиблювався в античний світ, в оригіналі читав класиків, знав серед іншого праці Гая Салюстія Кріспія (86 – 73 рр. до Р. Х.) – автора монографії про Катиліну та п'яти томів “Історії”, що дійшли до нас у фрагментах, з яких дізнаємося про його песимістичний погляд на долю Риму і людину як істоту від природи злу. У своїй драмі І. Франко (на основі монографії “Югуртинська війна”) подав історичні події, але, що головне, порушив складні проблеми сутності людини: зрадництво, підступність, психологія мас, тягар влади, “темні сили” в людському серці, мінливість фортуни, приреченість, екзистенційні тривоги...

Зайнявся прекрасний день. Один з персонажів драми проголошує:
 О, день важкий, нещасний, повний смутку,
 Нащо сьогодні ти зайнявся так ясно!
 На те, щоб серце моє іще більше
 Кривавилось одвічним протиріччям.
 Прекрасної природи і людського серця
 О, ти, свята прородо, ти не маєш
 Страшних тих злочинів в собі, що серце
 Людське ховає в глибині своїй ... [1, т. 23, с. 230].

“Поему “Ціцерон і Філіск” написано в днях 4 – 7 вересня 1915 р. на основі Кассія Діона “Історія римлян” (кн. XXXVIII, розд. 1Р–3Р) та Плутархового “Життя Ціцерона” (розд. 28, 32 та інші, наведені під нотатками до тексту)”. Так зазначав автор у примітці до тексту [1, т. 6, с. 369].

Що ж ми знаємо про героя поеми з античних джерел. Коротко переповімо історію його життя. Ціцерон Марк Тулій (106–43 року до Р. Х.) – один із найвидатніших ораторів, теоретик ораторського мистецтва, автор філософських праць (“*Libri rhetorici*”, “*Partitiones oratoriae*”, “*Topica*”, “*De re publica*”, “*De legibus*”, “*De natura deorum*”, “*De finibus bonorum et malorum*”, “*Cato Maior de senectute*”, “*De officiis*” та ін.). Проречистою була еволюція його стилю: від “азіанського”, піднесеного, наповненого метафориною, риторичними прикрасами через стиль “середній”, поміркований, теж не позбавлений прикрас, але менш поетичний, дійшов Ціцерон до стилю “аттичного”, зовсім “простого”, але дуже вимовного.

Народився в Арпіні, у родині еквітській (еквіт – “фінансовий аристократ” в тогочасному Римі). Здобув ґрунтовну освіту в Римі, Атенах, Родосі (де два роки вчився у славного ритора Молона). Повернувшись до Риму, Ціцерон розпочав урядову кар’єру – квестера в Сицилії, оратора, консула. Але був засуджений на вигнання за страту учасників змови без ухвали народних зборів. Саме цей період життя Ціцерона ліг в основу поеми І. Франка.

У добу Цезаря усунувся від політичного життя, але по його смерті став на боці республіканців, виступаючи проти Антонія (14 промов-“філіппік”). Замордований з наказу Антонія. Пригадаймо дані про авторів джерел, якими користувався і І. Франко.

Cassius Dio Cocceianus (близько 155–235 рік) – грецький історик, автор “Істо-рії римської” у 80-ти книгах, від заснування Риму до часів Олександра Севера. До нас дійшла лише частина його спадщини. Плутарх (близько 50 – близько 120 року) – останній великий письменник стародавньої Греції, ерудит, видатний літературний талант. Автор творів на популярно-філософську, етичну, релігійну, педагогічну і літературну тематику (“Ethika”) “Життєписів паралельних” (дійшло до нас 46). Біографії видатних людей подані зіставними парами грек – римлянин: Демосфен – Цицерон, Александр Македонський – Цезар і т. д. Таких пар було 23, збереглося 22. Цікавило його передусім усе, що притаманне людині, постаті історичних особистостей, збережених пластично. Плутарх намагався у своїх “Біографіях” збуджувати у читачів моральний оптимізм. Саме це найбільше і приваблювало І. Франка, твір якого має не стільки історичний, скільки людинознавчий характер.

Поема складається з шести розділів, які є умовно цілісними. Написана вона у жанрі діатриби, але ця форма модифікована й позначена своєрідним “втручанням” автора.

Жанр діатриби відомий з античних часів. Це філософсько-літературний твір, сформований циніками (Фалес, Біон) у III сторіччі до Р. Х. Це вільний діалог написаний просто, з використанням образності, прийомів риторичних.

Є ще одне визначення діатриби. Це твір, який має агресивно-полемічний зміст, у якому щось гостро критикується, заперечується. У поемі І. Франка є деякі елементи критичності. Цікаво також, що в цій поемі є моменти іронії і навіть бурлеску. З якою метою вони вводяться, побачимо в процесі розгляду поеми.

Постигло горе Цицерона.
Після свого консулату
Він раптом з “батька вітчизни”
Зробився врозом закона
Фортуна мов хвостом махнула
Із найвищої висоти,
І честі, й слави – бачиш ти! –
Його в *недолі рів* зіпхнула [1, т. 6, с. 351].

Бурлескна тональність продовжується:

Даремно він супротивлявся,
В Римі по протекторах *шлявся* (курсив наш. – З. Г.)

“Протектори” не допомогли. Серед них автор називає Красса, Цезаря і Помпея. Названі історичні особи – члени так званого першого тріумвірату. Красс – видатний оратор, учитель Цицерона, разом з Помпеєм придушив повстання Спартака.

У майже сатиричному плані зображено поведінку Помпея. Як видатний політик, говорять про нього історики, він зумів зосередити в своїх руках велику владу, війська під його командуванням перемогли Мітридату. Був убитий політичними суперниками. А перед Цицероном він

Лиш в туніці, як був заснув,
З свого покою в сад дмухнув.
А був він “...хвастун собі порядний”.

Не допоміг вигнанцеві протокол Сицилії, який свою високу посаду завдячував саме Цицеронові.

І ось Ціцерон опиняється в Македонії. Греки не зважали “на римських вождів сердитість” і з честю прийняли “як знаменитість” вигнанця. До Ціцерона “наспів” його товариш з Атен Філіск, “філософ, що не унімався / В розмові з другими острих слів / вживати” [2, с. 352].

Філіск хоче допомогти другові провести час вигнання без страху, турбот, “у дружній спілці”. Так вимальовується перша екзистенційна та морально-етична опозиція: політик – філософ. Зрада, підступництво можновладців і великодушність мудреця.

Далі маємо діалог Філіска і Ціцерона, а по суті – монолог першого. Філіск викладає свій погляд на становище друга, на істотні проблеми екзистенції в різних її виразах. Другий розділ містить міркування про суть чоловічої поведінки – мужньої, з умінням стійко переносити страждання душі. Не можна і в такому стані втрачати здібність “до ясновидіння” і вміння “трапити в суть”. Ідеться також про те, що “широка й висока освіта” – це засіб служіння людям. А з іншого боку, читаємо:

Тому сказано правду велику:
 “Легше іншим потіху нести,
 Як собі дати раду в нещасті
 І самому собі допомогти” [2, с. 351].

Це говорить Ціцерон. На що Філіск нагадує другові, що такого стану не повинно бути в людини мудрої, яка збагнула “пригоди людські” або, як в іншому творі сказав І. Франко, “жах людського безголов’я”.

Порушено питання про дружню довіру, про “чужі слова” потіхи, моральної підтримки. Знову пригадаймо поезію “Якби ти знав, як много важить слово”.

У партії Ціцерона зазвучав проте мотив Кассандри:

Бо як ліки такі різnorodні,
 Різні й властивості мають,
 Так і мови людські благородні
 Не однак на душі впливають [2, с. 354].

У сенаті він красномовства “перли багаті Розсипав, світлу лінію тяг”, та це не врятувало його від вигнання. Така природа (власне, одна із сутностей) політичного життя.

Ціцерон усвідомлює, що саме друг зможе на його “наболілу душу / Вилить мудрості своєї бальзам”.

Філософські слова стосуються актуального стану друга. Адже Ціцерон і під цю пору здоровий фізично: “повен сил життєвих”. А це найцінніше, що дає природа. Матеріальні умови його задовільні. І ще:

Нема хиб ні в душі, ані в тілі,
 Зате здібностей много...

Та що ще потрібно мудрій людині. Але Ціцерон усе ж говорить про “духовні нещастя”, журу душі, втрату спокою і тягар на серці. “Мудрість” на рівні екзистансу дається далеко нелегко.

Екзистенційна “мудрість” Філіска полягає у вмінні не побиватися за тим, що пропало і, найголовніше, не прагнути зайвого: “все, що зайве, журу лише плодить”, “що зайве – біда”. Наголос робиться на людських задрощах.

На мій погляд,
Чоловіку для щастя його
Не потрібно понад неминучі
Тіла вимоги більш нічого [2, с. 356].

Філіск переконаний, що душу легше, ніж тіло “у безболісний стан привести”. Звернімо увагу, що в “античний” текст І. Франко вводить образ “божеської душі”, яку варто “умом ясним” утримувати “в рівновазі”.

Ще на початку сторіччя у славнозвісному “Сойчиному крилі” І. Франко цитував Горацио: “Aequam servare mentem”... “Ясний ум” стає “умом *благодатним*” (курсив мій. – З. Г.).

Яким бачить свого друга Філіск – одним із “найсправедливіших”, тим,

Що ставав повсякчас в оброні слабких
Проти злих та сильніших [2, с. 357].

Є також у його мові вельми важливий момент. Він, відомий ритор, говорить про бадьорий і міцний розум і, що головне, про “праве слово в час правий”.

Ціцерон “...закону й держави” боронив ненастанно, жив “для ідеї”, “докази дуже світлі давав / Сили слова й духової слави...” [2, с. 358].

“Незаслужена” напасть не зламала до кінця хоробрість Ціцерона, його “мужню силу”, його прикмети, “достойні вінця”. Так переконує друга Філіск. Але Ціцерон не може позбутися почуття наруги, ганьби вигнання, моральної гіркоти. І знову Філіск говорить про душу, яка має протистояти “нетямучості, зависті й злобі” ворогів. А саме громадянське становище, політика – “лиш настільки добро, Скільки ми їх добром уважаєм” [2, с. 359].

Саме в політичному житті найбільше проявляються такі явища, як парадоксальність, морально-етичний релятивізм:

Вчинки, що для одних видаються гріхом,
В інших бувають похвали;
Що одні величають, високо цінять,
Інші те кари гідним признали [2, с. 350].

І далі:

Так і з почесстю й ганьбою мається річ:
Нині так, завтра інше щось буде [2, с. 360].

А мудра людина змагає до того, щоб не йти проти власної волі, але, з іншого боку,

Приймай усе радо, що доля приносить,
Хоч повно тривоги та болю,
А як воно вище твого розуміння,
Признай у тім вищу волю [2, с. 361].

Перегородом категорія “вищої волі” увиразниться. Але побачимо вже не античний фатум...

Філіск висловлює ще один категоричний імператив: “Не бажай, щоб все було по-твоєму”, але кожен мусить сам “собі шлях прокладати”. І все ж веде кожного з нас “словнитель верховної, вищої сили”...

У четвертому розділі Філіск продовжує своє звернення до друга. Вітчизна несправедливо вчинила з Ціцероном, який “...багато в житті творив їй добра”. Але

То найкраще для тебе, що в ділі мерзкім
Нічогісінько сам ти не винен [2, с. 362].

Ціцерон стояв “оддалік” від “сварів партійних”, інтриг, однак вони все-таки зачепили його. Серед “властолюбців” є люди нечесні, вони плели “коромоли” навколо Ціцерона, але осуд сучасників і поколінь пізніших їх не мине. А Ціцерон має

Перестояти мужньо їх напір, одній
Божій волі лише покоряться [2, с. 362].

І. Франко далі відсилає читача до виноски, переказуючи відповідне місце із “Життя Ціцерона” Плутарха (йдеться про “змову” Лехтула, якого за наказом Ціцерона кат задушив у тюрмі. Цей учинок Ціцерона й став причиною його втечі з Риму – примітка на с. 362–363).

Тим часом Філіск підкреслює невинність Ціцерона, говорить про “сліпу злобу” його противників. “Се вони обезчещені”, “Чесноту бо з душ своїх прогнали”. Натомість Ціцерон і на вигнанні не втратить того, що в ньому є “животворне й святе” (курсив наш. – З. Г.). Не “сварися з судьбою”... Раніше Філіск говорив про “вищу силу”. У четвертому розділі йдеться вже про “божеську силу та волю” – “провидіння святе”... Ключовим стає образ раба. З одного боку, це раби низьких пристрастей – політикани, з іншого – Філіск закликає друга не ставати рабом свого горя.

... бо такі, що з легкою душею
Зносять і найсумнішу долю,
Але знаходять нещастя у ній, а такі,
Що їх кожда дрібниця всиляє в турботи тяжкі,
Попадають в тяжку духовую неволю [2, с. 364–365].

Філіск наводить історичні приклади – імена вигнанців – Каміла, Сціпіона, Солона, які мужньо переносили злигодні долі.

П’ятий розділ становить закінчення “промови” Філіска. Ціцерон не має підстав для журби, бо він не дав причин для переслідування. А загалом “...марне та минуше є щастя людське”. Воно минуше особливо для тих, у кого грає “внутрішня буря”. А ми, говорить Філіск, займімось у час вільний від книг хліборобством, як колись Ксенофонт і Фуکیدід. Так приходиться мудрість, “плодюча пора”.

Певен я, не волів би ти Марієм бути,
Сім раз консулом, лютим куйоном,
Або Корвіном чи Суллою, але волиш
Таки бути і зістать Ціцероном [2, с. 366].

Знову постає проблема екзистенційного вибору, відповідної життєвої позиції: знати “...як і що вибирати, / В що вдаватися й чого уникати” [2, с. 366]. Осягнути “свободу” від “рабського іга”, внутрішній спокій, рівновагу духа. І немовби ненароком Філіск малює подальшу долю друга, застерігаючи його від того, що й сталося згодом.

І не сердься, що я лиховісний пророк!
Я твій друг, співчуття повен для твоєї долі...
А прийми ті слова як грізний, несхибний
Об’яв Божої волі!
“Не дури себе...” [2, с. 365].

Шостий розділ – картина повернення Ціцерона і його фатальний кінець (маємо тут конкретні вказівки на історіографічні джерела, навіть із зазначенням конкретних розділів “Життя Ціцерона”).

На початку останнього розділу є вельми важливі рядки, які так чи інакше розкривають творчу інтенцію авторів. Поема І. Франка передусім сконцентрована на проблемах екзистансу, психології, на темних сторонах у механізмах влади. Автор узяв з історіографічних джерел низку фактів і, зосібна, зазначив:

Чи дуже дружня ся розмова
Порадувала Ціцерона,
Не знаємо, від нього й слова
Нема більш в Касія Діона [2, с. 368].

Перефразовуючи відомі слова І. Франка, підкреслимо: “Історична поема – це не історія”. Історичні факти в Івана Франка “обростають” живою плоттю і кров’ю. Бачимо чітко схильність поета до стоїцизму, мужності і мудрості і його осуд “властолюбців” з їх “мораллю”, нищістю і підлістю.

Список використаної літератури

1. Франко І. Збір. творів: у 50-ти т. / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 6.
2. Франко І. Літературна спадщина / І. Франко. – К., 1956.

IVAN FRANKO’S POEM “TSITSERON I FILISK” [CICERO AND PHILISCUS]: ANCIENT HISTORIOGRAPHY – POETIC IDEA

Zenon Huzar

*The Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych,
34 I. Franko Str., Drohobych 82100, Ukraine*

In his last years Franko was working very intensively upon translations and rehash of pieces of world literature (of different nations and different epochs). An outstanding and distinctive place in this huge project is occupied by poems about the history of Rome. They are almost thirty. Among them is the poem, which is based on works about Plutarch and Cassius Dio, out of which the poet took the factual outline, but filled the work with his own artistic ideas. In the poem “Cicero and Philiscus” existential problems are tackled. What is human happiness, what is his life strategy, and how is the drama of life realized? These questions are responded by Philiscus in Macedonia to Cicero.

Key words: behavior, happiness, power, essence, soul, wisdom, Holy Providence, inner peace, balance, turpitude, envy.

**ПОЭМА ИВАНА ФРАНКО “ЦИЦЕРОН И ФИЛИСК”:
АНТИЧНАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ – ПОЭТИЧЕСКАЯ ИДЕЯ**

Зенон Гузар

*Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко,
ул. И. Франко, 34, Дрогобыч 82100, Украина*

В последние годы жизни И. Франко очень интенсивно работал над переводами и перепевами произведений мировой литературы (разных народов и разных эпох). Весьма заметное место в этом колоссальном проекте занимают поэтические произведения по мотивам истории Рима. Их почти тридцать. Среди них и рассматриваемая нами поэма, написанная на основе трудов Плутарха и Кассия Диона, из которых поэт взял фактографическую канву, однако наполнил свое произведение собственными художественными идеями. В поэме “Цицерон и Филиск”, прежде всего, подняты вечные проблемы экзистанса. В чем счастье человека, какой должна быть его жизненная стратегия, как реализуется жизненная драма? На эти вопросы дает ответ Цицерону-изгнаннику его друг Филиск в Македонии.

Ключевые слова: поведение, счастья, власть, сущность, душа, мудрость, Провидение Святое, внутренний покой, равновесие, низость “властолюбцев”, зависть.

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2010

Прийнята до друку 10.10.2010

